

Загнітко Анатолій Панасович

Донецький національний університет імені Василя Стуса

РЕЧЕННЄВА СТРУКТУРА В ОБ'ЄКТИВНІЙ ГРАМАТИЦІ: ТИПОЛОГІЯ МОДИФІКАТОРІВ

Враховуючи концептуальні основи мовносоціумної об'єктивної і суб'єктивної граматики схарактеризовано основні індикатори інваріантної та варіантної реалізації речення в мовносоціумних дискурсивних практиках, розкрито співвідношення модифікаторів і специфікаторів у реченнєвій структурі, скваліфіковано типологію модифікаторів реченнєвої структури в об'єктивній граматиці.

Ключові слова: реченнєва структура, валентність, модифікатор, специфікатор, мовносоціумна об'єктивна граматика.

Taking into account the conceptual foundations of linguistic and social objective and subjective grammar, the main indicators of invariant and variant sentence realization in linguistic and social discursive practices were characterized, the correlation of modifiers and specifiers in a sentence structure was revealed, the typology of sentence structure modifiers in objective grammar was outlined.

Keywords: sentence structure, valence, modifier, specifier, linguistic and social objective grammar.

Речення в об'єктивній граматиці набуває у своїх реалізаціях численних варіацій (варіантів) з орієнтуванням на інваріантність, що постає системно закріпленою, нормативно кодифікованою: (1) *Мати розповідає казку дітям* → (2) *Мати розповідає казку дітям на ніч* → (3) *Мати декілька разів розповідає казку дітям* → (4) *У кімнаті мати розповідає казку дітям* → (5) *Мати, здається, розповідає казку дітям*, де лише (1) є інваріантом, усі ж інші ((2), (3), (4), (5)) – варіантами. Кожний із таких варіантів містить додаткову семантику, мотивовану відповідними мовносоціумними завданнями: темпоральності (2 (*на ніч*)), квантитативності (3 (*декілька разів*)), локативності (4 (*у кімнаті*)), авторизації (5 (*здається*)). Множину таких варіантів реченнєвої структури можна обчислити лише за умови встановлення усього можливого простору реалізації інваріанта [1; 2]. Реченнєво-інваріантна структура зазнає видозміни в

мовносоціумних дискурсивних практиках, що детермінують відповідні кваліфікації – просторові, часові, числові та ін. Об'єктивна граматика описує усі можливі обтяження речення [1, с. 48], оскільки завданням такого дослідження постає встановлення закономірностей продукування мовлення з опертям на системно-нормативні структури.

Налаштування речення на дискурсивні практики актуалізує наявність у його структурі специфікаторів і модифікаторів. Внутрішньореченнєві специфікатори охоплюють різні значеннєві площини, з-поміж яких диференціюють основні: 1) темпоральності; 2) аспектуальності; 3) негачії; 4) локативності; 5) кількості; 6) способу дії та міри й ступеня її вияву; 7) означуваності. Комунікативно-настановні модифікатори з опертям на теорію мовленнєвих актів охоплюють множину мовленнєвих функцій, до якої належать: а) повідомлення, б) питання, в) спонукання, г) проголошення, г) мовленнєвий етикет (за [3]), хоча вирізнення складників мовленнєвого етикету як модифікаторів вимагає свого коригування, адже вони становлять один із різновидів квазі-речень. У фазових модифікаторах охоплено значеннєві елементи ірреального (футурумного, бажального, умовного та ін.), темпорального (попереднього (підготовчого), завершального (фінального), модального, темпо-змінного вимірів вияву дії і/чи стану, процесу, а також позначення досягнення мети тієї чи тієї дії, визначення кроків і/чи етапів її перебігу та ін., пор., наприклад: (6) *Дівчина співає* (С. Добровольський) – інваріантно-варіантна структура (темпоральна кваліфікація (*співає*), значення стану через незаповнення правобічних об'єктної та інструментальної валентностей); (7) *Дівчина співає, як соловейко, як ластівка щебече* (М. Йогансен); (8) *Чує він крізь легкий сон, що якась дівчина співає тонким голосом пісню* (І. Нечуй-Левицький) – інваріантна структура (*дівчина співає голосом пісню*); (9) *Тихесенько Гриця дівчина співає* (Т. Шевченко) – варіантна структура (вторинне заповнення непередикатної об'єктної позиції предикатною лексемою, незаповнення інструментальної валентності). Імпліцитний вияв валентності ((10) *Забиваєш* (що?) *цвяха* (куди?) *в стіну* (чим?) *молотком*,

прагнучи влучити з першого разу (А. Кокотюха) і (11) *У труну (куди?) мають забивати* (що?) *цвяхи* (С. Процюк) – імпліцитний інструменталь)) сигналізує про первинний вияв варіантності.

Досить ємною постає каузативна модифікація, що охоплює: а) власне-каузацію (зумовлювати, викликати); б) фактитивну (зобов'язувати (поголитися, постригтися)); в) деонтичну (примушувати); г) мовленнєву (умовити); г) превентивну (перешкоджати); д) пермісивну (дозволяти); е) прохібітивну (забороняти); є) асистивну (допомагати) каузації; а також ж) каузацію вміння (вчити, навчати) [3, с. 279–296]. Кожна із заявлених каузацій має своїм ядром металексему, пор. зумовлювати, викликати – власне-каузація, допомагати – асистивна каузація та ін. Власне-каузація ядром вираження має метадієслово 'викликати': (12) *Дим вкотре розвіювався, з'являвся дим новий, терпкий **запах** заколисував і **заспокоював** спокійних і без того сестер та їхню гостю* (С. Андрухович), де предикатний знак – агенс 'запах' і є каузатором (← викликає спокій). Фактитивна каузація з ядровим метадієсловом 'зобов'язувати' ('зобов'язати' і под.) передбачає каузацію на користь когось: (13) *Синій **костюм** сидів на ньому бездоганно – мабуть, **пошитий у майстерні*** (М. Руденко), а деонтична модифікація-каузація – опорне метадієслово 'примушувати' – окреслює певний стан: (14) ***Вміння** поважно триматися перед пацієнтами <..> **змушували** хворих вірити в знання й досвід чорного смаглявого **лікаря*** (Б. Антоненко-Давидович). Мовленнєва каузація – опорне метадієслово 'умовити' – реалізує спонукання, пораду, настанову і под.: (15) *А стара давала Марині щось нюхати, а далі **умовила** випити якогось зілля* (А. Кащенко). Превентивна модифікація торкається певних перепон, що й мотивують відсутність реалізацію, названого опорним метадієсловом 'перешкоджати': (16) *Натерта повіка довго ще боліла, час від часу з неї стікала **сльоза** й **заважала** дивитися* (Б. Антоненко-Давидович); (17) *Тут велику активність виявляли татари, але сильний зустрічний **вітер** **заважав** їм вести прицільний і дошкульний обстріл поляків з лука* (В. Литвин); *Вже кілька разів вона*

поривалася туди, але виконати цей намір їй **перешкоджав** страх перед тривалою подорожжю у безповітряному просторі (М. Дашкієв). Пермісивна каузація з ядровим метадієсловом ‘дозволяти’ ґрунтована на уможливленні чого-небудь – каузатор дає змогу зреалізувати ту чи ту дію (і/чи стан, процес): (18) *Нарешті мама **дозволила** Павликові піти в двір до хлопців, і Павлик вистрибом вискочив з дому* (Б. Антоненко-Давидович); (19) *Проте в неї вже не було ні бажання до цього, ні настрою, й вона по часі **відпустила** збентежених служниць і приятельок і таки подалась розшукати свавільну зовицю* (І. Білик). Асистивна каузація – опорне метадієслово ‘допомагати’ – передбачає здебільшого як наслідок реалізацію каузатором певної допомоги для перебігу дії (і/чи вияву стану, процесу): (20) *Я **допомогла** їй (Рут – А.З.) піднятися, допомогла* **ввімкнути** світло в туалеті, **допомогла** відчинити двері, **допомогла** увійти (С. Андрухович). Каузація вміння ґрунтована на граничному результаті певної дії, де каузатор досягає відповідної мети: (21) *Нема сьогодні серед живих ні Троші Михайлівського, що **знадив і навчив** колись мене **полювати**, ні Вадима <..>* (Б. Антоненко-Давидович).

Реалізація модифікації реченнєвої структури корелює з настановними реалізаціями мовленнєвого акту, основні ж різновиди специфікації співвіднесені з об’єктивною рамкою перебігу ситуації, її внутрішньою межею, квантифікацією, кваліфікацією, темпо-ритмовими видозмінами та ін.

Література

1. Загнітко А. Мовний простір граматики. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2018. 448 с.
2. Загнітко А. Теорії лінгвістичних учень. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. 538 с.
3. Мустайоки А. Теория функционального синтаксиса: от семантических структур к языковым средствам. Москва: Языки славянской культуры, 2006. 512 с.